

Семінарське заняття № 3.

Тема: КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКА ДЕРЖАВА (СЕРЕДИНА XVII - КІНЕЦЬ XVIII СТ.)

1. Запорозька Січ - зародок української козацької державності.
2. Формування Української гетьманської держави у період Національно-визвольної війни (1648-1654 рр.).
3. Поділ України. Боротьба за збереження української державності.
4. Гетьманщина. Поступове обмеження та ліквідація української автономії.

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Підготуйте конспект відповіді з питань теми.

Завдання 2. З'ясуйте і випишіть зміст наступних понять і термінів: Дике Поле, «чайка», хутір, чумацтво, січова рада, реєстр, генеральна старшина, полково-сотенний устрій, курінь, кіш, паланка, козаки, кошовий отаман, полковник, курінний отаман, військовий писар, осавул, суддя, військові начальники (довбиш, пушкар, товмач, кантаржій, шафар), гетьманські статті, козацько-гетьманська держава, протекторат, інкорпорація, гетьман, Малоросійська колегія, військові клейноди, Малоросія, Новоросія, «Березневі статті», кріпосне право, Литовські статuti, Магдебурзьке право, Руїна, шляхта, унія.

Завдання 3. Складіть схему: а) військово-адміністративного та судового устрою Запорозької Січі; б) адміністративно-політичного устрою держави Б.Хмельницького.

Завдання 4. Користуючись картою: а) з'ясуйте місця розташування січей; б) визначте кордони держави Б.Хмельницького та суміжних українських територій; в) прослідкуйте по карті зміни територій, що контролювалися різними державами у розглядуваний період; г) прослідкуйте по карті зміни кордонів українських земель протягом періоду, що розглядається та введення намісництв і нового губерньського поділу (в тому числі приєднання Північного Причорномор'я та Правобережної України до складу Росії, д) назвіть і покажіть на карті найвідоміші морські походи козацтва.

Завдання 5. Підготуйте відповіді на наступні запитання.

1. Проаналізуйте наслідки Люблінської унії 1569 р. для українських земель.
2. У чому полягали причини укладання та суть Берестейської церковної унії 1596 р.? Її оцінка в сучасній історичній літературі.
3. Визначте термін «козак» і наведіть версії, що пояснюють походження козацтва.

4. Складіть схему військової організації Запорозької Січі.
5. Назвіть основні риси та форми правління Запорозької Січі.
6. Визначте причини появи реєстрових козаків та їхні привілеї. Коли польський уряд уперше провів реєстрацію козаків?
7. Дайте характеристику козацької символіки.
8. Розкрийте умови і правове значення Переяславської угоди 1654 р. та «Березневих статей».
9. Охарактеризуйте політичну історію України періоду Руїни.
10. Розкрийте адміністративно-територіальний і політичний устрій Гетьманщини.
11. Антиукраїнська політика царизму у XVIII ст. Ліквідація гетьманщини.
12. Чому царат вирішив ліквідувати Запорозьку Січ? Яка подальша доля козацтва?
13. Гайдамацькі рухи. Коліївщина. Опришківство (кінець XVII - XVIII ст.). Їх причини та наслідки.

Запитання для самоконтролю знань

1. Які українські землі і коли ввійшли до складу Великого князівства Литовського? Проаналізуйте причини швидкого включення українських земель до Литви.
2. Проаналізуйте роль і значення народних мас, а також українських магнатів і шляхти у формуванні запорозького козацтва.
3. Чому Запорозьку Січ було названо християнською козацькою республікою?
4. Проаналізуйте причини, характер, рушійні сили та етапи Визвольної війни 1648-1654 р.?
5. Назвіть головні битви Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, розставте їх у хронологічній послідовності й поясніть їхні наслідки.
6. Чому після Зборівської угоди, яка лише формально закріплювала обмежену національно-територіальну автономію, можна однозначно говорити про закріплення в ній основ формування української козацької державності?
7. З ким і коли гетьман Іван Виговський уклав Гадяцький мирний договір? Розкрийте його зміст. Висловіть своє власне ставлення до прийнятого договору.
8. Які наслідки для України мало підписання «Вічного миру» між Московією і Польщею? Висловіть своє ставлення до цієї історичної події.
9. Покажіть етапи поступового знищення української автономії царатом. Дайте характеристику цим етапам.
10. Які демократичні тенденції мала «Конституція» Пилипа Орлика?
11. Які території відійшли до Росії після поділів Речі Посполитої?

Завдання 6. Підготуйте реферат за однією з вказаних проблем.

1. Збройні сили та військове мистецтво запорозьких козаків.

2. Запорозька Січ – як військове та особливе державно-політичне утворення (козацька республіка).
3. Роль українського козацтва у боротьбі проти агресії Кримського ханства та Туреччини у Східній та Центральній Європі.
4. Міжнародні зв'язки Запорозької Січі.
5. Селянсько-козацькі повстання кінця XVI – першої половини XVII ст. у контексті козацького державотворення.
6. Основні ознаки державності та їх втілення у суспільно-політичній структурі Запорозької Січі.
7. Зруйнування Запорозької Січі та подальша доля запорозьких козаків.
8. Запорозька Січ в історії українського державотворення.
9. Історичне значення і політико-правова оцінка українсько-російського договору 1654 р.
10. Б.Хмельницький як особистість, державний діяч і полководець.
11. Судова реформа 1760-1763 рр.
12. “Конституція...” П.Орлика: основні ідеї та можливості її реалізації як державного документа.
13. Б.Хмельницький – видатний полководець і політичний діяч середньовічної Європи.
14. Петро Конашевич-Сагайдачний: видатний військовий та державний діяч України.
15. Гетьмани І.Скоропадський і П.Полуботок та їх спроби врятувати українську державність.
16. Діяльність Д.Апостола та К.Розумовського щодо збереження козацько-гетьманської державності України.
17. І. Сірко, К. Гордієнко, П. Калнишевський – отамани Кошу Запорозького.
18. Етапи скасування автономного устрою України.
19. Правове становище українських земель у XVII-XVIII ст.ст.
20. Правове закріплення колонізаторської політики Російської імперії у XVIII ст.
21. Правове закріплення ліквідації автономного статусу України та знищення полково-сотенного адміністративно-територіального устрою (1781 р.)
22. Перші постійні поселення на Запорожжі.
23. Хортицька січ.
24. Школа джур: історія та сучасність.
25. Козацька слава Запорізького краю.
26. Запорізький край в легендах і переказах.
27. Заснування м. Олександрівська.
28. Роздача Запорозьких земель після зруйнування Запорозької Січі.
29. Поміщицька колонізація Півдня України. Переселення державних селян.
30. Німецька колонізація Запорізького краю.

Методичні рекомендації до семінарського заняття

Розгляд першого питання доцільно розпочати зі з'ясування причин

виникнення козацтва. Коли з'явилися перші документальні свідчення про козаків? Дайте основні тлумачення терміна “козак”. Із яких соціальних прошарків формувалось козацтво? Кого українські історики називають уходниками, січовиками, реєстровцями? Які соціально-економічні та політичні чинники сприяли активному зростанню козащини? Покажіть, як поступово козакування, як спосіб життя та рід занять, перетворилось у козацтво як соціальне явище. Що означало слово “Січ”? Підберіть до нього синоніми. Скільки січей створили козаки?

Докладніше розкажіть про створення січі на острові Хортиця, життя та діяльність легендарного Байди - князя Дмитра Вишневецького. Спираючись на історико-етнографічний матеріал, особливо, працю Дмитра Яворницького, розкажіть про побут, звичаї, мову, релігію козаків. Використовуючи нові історичні джерела, вивчіть адміністративний та судовий устрій Січі, її військову організацію, дипломатію. Покажіть, яким чином козацтво впливало на внутрішню політику Речі Посполитої та міжнародну політику Центрально-Східної Європи. (Особливу увагу приділіть періоду гетьманування П. Конашевича-Сагайдачного). Поясніть значення терміну “Козацько-християнська республіка”. Розкрийте його зміст.

У чому полягає історичне значення першої козацької держави?

При вивченні *другого* питання акцентуйте увагу на тому, що формування Української гетьманської держави в період національно-визвольної війни стало закономірним продовженням попередніх державотворчих процесів часів Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Запорозької Січі. Слід підкреслити особливу роль гетьмана Б. Хмельницького, який виявив себе в ході війни талановитим полководцем, дипломатом і політиком, що в надзвичайно складаних умовах зумів відновити та продовжити державотворчі процеси.

Слід дати характеристику держави, створеної в період Визвольної війни. За політичним устроєм її можна вважати республікою, оскільки,

провідну роль тут відігравало козацтво з притаманним йому демократизмом. Необхідно звернути увагу на те, як формувалась територія держави, її адміністрація, військо, податкова система. Для цього слід проаналізувати умови Зборівського миру (1649 р.), Білоцерківської угоди (1651 р.), і, особливо, Березневих статей (1654 р.).

Слід також простежити, як змінилось у ході війни становище кожного прошарку населення держави - козаків, селян, шляхти, духовництва, міщан. Зверніть увагу на те, що з ліквідацією феодалного землеволодіння, польської фільваркової системи, скасуванням кріпацтва значно покращилося становище простого люду, створені унікальні для того часу економічні та соціальні передумови для консолідації українського суспільства. Втім, студентові пропонується і критично поглянути на стан тогочасної демократії, оцінити обмежений характер політичного та дипломатичного статусу нової держави.

У підготовці до семінару студентам пропонується заповнити схему політико-адміністративного устрою козацько-гетьманської держави, який дістав назву полково-сотенного. У схемі необхідно позначити по вертикалі основні щаблі влади та посадових осіб з їхніми повноваженнями.

	Посади	Повноваження	Контрольован
Вищі органи			
Полковий			
Сотенний			
Місцевий			

Вивчення *третього* питання доцільно розпочати зі з'ясування політичного та суспільно-економічного становища України після Визвольної війни. Чому цей період більшість істориків називають Руїною? Наведіть конкретні факти зазначених вище сторін життя суспільства. Розкажіть про визначних особистостей цього часу - гетьманів І. Виговського, Ю.

Хмельницького, П. Дорошенка, розкрийте сутність їхньої політики, спрямованої на збереження єдності і територіальної цілісності України, проаналізуйте умови найважливіших угод і статей з іншими державами. Чому жоден із зазначених політиків не зміг досягти поставленої мети? Кому з них ви віддаєте особисту перевагу? Обґрунтуйте свій вибір. Згідно з якими документами було здійснено територіальний поділ України? На яких умовах і складу яких держав увійшли українські землі?

Вивчення *четвертого* питання необхідно розпочати з'ясуванням сутності політичного утворення під назвою Гетьманщина. Яку територію воно обіймало? Назвіть головні особливості його адміністративного та політичного устрою, перелічіть основні владні структури, посадових осіб та їхні повноваження. Яким чином у Гетьманщині поєднувались засади жорсткого централізованого управління з демократією? Розгляньте соціальну структуру гетьманської держави, розкажіть про права та обов'язки різних верстов населення, їхні стосунки. Зважте як позитивні, так і негативні чинники гетьманського періоду державності в історії України.

Охарактеризуйте головні політичні фігури гетьманської доби в Україні - І. Мазепу, П. Орлика, П. Полуботка, К. Розумовського тощо. Хто з них, на вашу думку, зробив найбільший внесок у розвиток державності України, її культури? Наведіть приклади обмежень та утисків щодо українців з боку самодержавства, розкрийте роль Малоросійської колегії. Зробіть висновки: чому Україна не змогла зберегти автономію в складі Російської імперії?

Література: 2, 3, 6, 7, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 24, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 49, 51

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Акт проголошення незалежності України: Постанови Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р. // Рад. Україна. - 1991. - 31 серпня.

2. *Бойко О.Д.* Історія України: Посіб. для студ. вузів. - К: ВЦ „Академія”, 1999, 2001.
3. *Баран В.Д.* Давні слов’яни: Серія „Україна крізь віки”. - К.: Альтернативи, 1998.
4. *Баран В.К.* Україна в умовах системної кризи (1946-1980 рр.): Серія „Україна крізь віки”. - К.: Альтернативи, 1998.
5. *Винниченко В.К.* Відродження нації. - К.: Політвидав України, 1990.
6. *Грушевський М.* Історія України-Русі. - В 11 тт., 12 кн. - К.: Наук. думка, 1991-1998.
7. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України: Репринтне відтворення видання 1913 року. - К.: Либідь, 1992.
8. *Гуржій О.І.* Гетьманська Україна.: „Україна крізь віки”. - К.: Альтернативи, 1999.
9. *Довідник з історії України / За ред. І. Підкови і Р. Шуста.* - К.: Генеза, 2001.
10. *Доля та покликання. Спогади рідних, друзів учнів та колег Івана Степановича Гулого.* - К.: Такі Справи, 2005.
11. *Дорошенко Д.* Нарис історії України: У 2-х т. - К: Дніпрова хвиля, 1992.
12. *Історія України (Кер. авт. кол. Ю.Зайцев).* - Л.: Світ, 1996.
13. *Історія України в особах. - XIX - XX ст. / І. Войцехівська та ін.* - К.: Україна, 1995.
14. *Історія України: нове бачення / За ред. В.А. Смолія.* - К.: Альтернативи, 2000.
15. *Історія української еміграції: Навч. посібник для студентів вузів / Лановик Б.Д., Гром’як Р.Т. та ін.* - К.: Вища шк., 1992.

16. *Коваль М. В.* Україна в другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939 - 1945 рр.): Серія „Україна крізь віки”. - К.: Альтернативи, 1999.
17. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. - К.: Преса України, 1997.
18. *Кульчицький С.Д.* Україна між двома війнами (1921-1939 рр.): „Україна крізь віки”. - К.: Альтернативи, 1999.
19. *Литвин В.М.* Україна на межі тисячоліть (1991-2000 рр.): Серія Україна крізь віки - К.: Альтернативи, 2000.
20. Новітня історія України (1900-2000): Підруч. / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусєв, В.П. Дрожжин та ін. - К.: Вища шк., 2000.
21. *Полонська-Василенко Н.* Історія України. - У 2-х т. - К.: Либідь, 1995.
22. *Семененко В.І.* Історія України з найдавніших часів до сьогодення. Навч. Посібник. - Вид. 2-ге. - Х.: Торсінг, 2000.
23. *Толочко П.* Київська Русь. - К.: Абрис, 1996.

Додаткова

24. *Андрущенко В.Л., Федосов В.М.* Запорозька Січ як український феномен. - К.: ЗАРЕЛІТ, 1995.
25. *Апанович О.* Гетьмани України і кошові отамани Запорізької Січі. -К.: Дніпро, 1993.
26. *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: Суспільно-політичний історико-правовий аналіз: У 2-х кн. - Л.: Світ, 1994.
27. *Буравченкова С.Б.* Українська революція 1917-1921 рр. Відродження державності українського народу. - К.: УДУХТ, 1997.

28. *Гунчак Т.* Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. - К.: Либідь, 1993.
29. *Заставний Ф.* Українська діаспора. Розселення українців у зарубіжних країнах. - Л.: Світ, 1991.
30. *Іван Сірко.* Кошові Запорозької Січі. — К.: Либідь, 1992.
31. *Історія Русів.* - К.: Рад. письм., 1991.
32. *Історія України в особах.* - IX - XVIII ст. - К.: Україна, 1993.
33. *Історичні портрети: Махно, Петлюра, Бандера.* - К.: Либідь, 1991.
34. *Касьянов Г.В.* Незгодні: українська інтелігенція в русі 60 - 80-х рр. - К.: Либідь, 1995.
35. *Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т.* - К.: Наукова думка, 1990.
36. *Коваль М. В.* Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. - К.: Вища школа, 1995.
37. *Кондратюк В.О., Буравченкова С.Б.* Українська революція: здобутки і втрати в державотворчому змаганні 1917 - 1920 рр. - К.: Стілос, 1998.
38. *Конквест Р.* Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. - К.: Либідь, 1993.
39. *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні: - Париж - Нью-Йорк - Л.: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993.
40. *Котляр М.Ф.* Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення). // УІЖ. - 2000. - № 1.

41. *Кулиняк Д.І.* Соловецький в'язень: останній кошовий Січі Запорізької. - К.: Рад. письм., 1991.
 42. *Пастернак О.* Пояснення тризуба, герба Великого Київського князя Володимира Святого. - К.: Веселка, 1991.
 43. Політична історія України: В 6-ти т. / Редкол. (голова І.Ф. Курас та ін.) - К.: Генеза, 2002 - 2003.
 44. *Рубльов О.С., Черченко Ю.А.* Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції: 20-50-ті рр. XX ст. - К.: Фаренгейт, 1994.
 45. *Рудик П.А.* Історія української діаспори. - К.: УДУХТ, 1998.
 46. *Сергійчук В.І.* Доля української національної символіки. - К.: Т-во „Знання”, 1990.
 47. *Смолій В., Степанков В.* Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності. - К.: Наук. думка, 1994.
 48. *Смолій В.А.* Українська національна революція (1648-1676 рр.): Серія „Україна крізь віки”. - К.: Альтернативи, 1999.
 49. *Солдатенко В.Ф.* Українська революція. Історичний нарис: Монографія - К.: Либідь, 1999.
 50. *Толочко П.* Київська Русь. - К.: Абрис, 1996.
 51. *Тюрменко І.І.* Державницька діяльність Івана Огієнка (Митрополита Іларіона): Монографія. -К.: ВІПОЛ, 1998.
- Шановал Ю.І.* Україна 20-50-х рр.: сторінки ненаписаної історії. - К.: 1993